

щодо правопорушників [8, 42]. Окрім цього, вїйт був виконавцем судових вироків, відповідальним за стягнення державних податків та поборів на користь самоврядування.

Як представник гмінного самоуправління вїйт від імені гміни вів переговори із установами і приватними особами, виконував рішення управи і ради. До його компетенції належало зберігання гмінної документації, асигнування витрат самоуправ та нагляд за їх діяльністю. Вїйт мав право самостійно вирішувати всі справи, які належали до сфери діяльності управи, але в такому випадку необхідним було схвалення її членів, отримане на найближчому засіданні.

Для допомоги вїйтові, а також гмінній управі у виконанні своєї роботи у кожній гміні існувала посада гмінного писаря, який працював під безпосереднім керівництвом вїйта [9, 1].

Гміна, як одиниця самоуправління, у свою чергу, поділялась на сільські громади. Сільську громаду становило кожне окреме село, колонія, маєток, фільварок чи об'єднані спільно вишеназвані частки.

Керівником сільської громади був солтис. Солтиса і його заступника обирали збори сільської громади терміном на один рік [7, 6]. Солтис підлягав безпосередньо вїйту. Його основним обов'язком було виконання розпоряджень і наказів вїйта та рішень громадських зборів, а також співробітництво із поліцією. Солтис вважався представником сільської громади в гміні. Він головував на громадських зборах. Участь в них брали всі члени сільської громади (як чоловіки, так і жінки), які досягли 21-річного віку, окрім осіб, позбавлених прав чи обмежених у правах судовим рішенням, а також, що цікаво, членів громади, які утримували шинки [9, 5]. Солтис скликав збори сільської громади у разі потреби, за дорученням вїйта та на вимогу десятої частини осіб, які мали право брати в них участь.

Нагляд над гмінами й сільськими громадами здійснювали: в першій інстанції повітовий комісар, в другій і останній – окружний комісар. Але з утворення Волинського воєводства наглядові функції перейшли до повітових старост і воєводи. Останній мав право розпуску гмінної ради. Протягом трьох тижнів з моменту розпуску проводились вибори, а новообрані радники обирали управу сільської гміни. До того часу, поки рада не укомплектовувалась у повному складі, її обов'язки виконувала гмінна управа, обмежуючись вирішенням незначних питань [10, 3].

Державна адміністрація особливо ретельно контролювала бюджет гмінних самоуправ. Вона мала право видавати вказівки та розпорядження щодо способів забезпечення фінансових потреб гміни. В тому випадку, коли рада сільської гміни взагалі не затверджувала бюджет, то останнє слово було за відповідними органами державної влади, які доручали його виконання самоуправам [7, 8]. Адміністрація мала право проводити перевірки виконання бюджетів гмінними самоуправами. Звільнення працівників самоврядування із займаних посад здійснювалось органами державної влади.

Таким чином, в результаті поетапної законодавчої діяльності було створено правову основу для функціонування на території нашого краю мережі органів місцевого самоврядування. В 10 повітах Волинського воєводства, з початку його утворення в 1921 р., нараховувалось 95 сільських

гмін. В середньому в одній сільській гміні мешкало близько 18 тис. осіб. Сільських гмін, що нараховували б менше 10 тис. мешканців, на Волині не було. Охоплювали вони територію площею приблизно 344,3 км² [11, 23].

У 1931 р. кількість самоврядних одиниць на Волині зросла в зв'язку із створенням нового Сарненського повіту. Таким чином, у 1931 р. Волинське воєводство нараховувало вже 103 сільські гміни та 2737 громад [12, 1].

Згідно із законодавством Другої Речі Посполитої, обсяг діяльності інститутів гмінного самоуправління був надзвичайно великим. Самоуправи з метою забезпечення найнеобхідніших потреб населення краю були покликані виконувати широке коло завдань. При цьому як виборні інституції вони зобов'язані були враховувати громадську думку. З іншого боку, ціла низка законів, приписів, розпоряджень державної адміністрації обмежували незалежність самоуправ, ставили їх в залежність від урядової політики Польщі.

1. *Medrzecki W. Wojewodztwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych.* – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1988. – 202 s.
2. *Kesik J. Wojewodztwo wołyńskie 1921-1939 w swietle liczb i faktow //Przegląd Wschodni.* – 1997. – T.IV. – Z.1(13).
3. *Kesik J. Zaufany Komendant. Biografia polityczna Jana Henryka Jozewskiego. 1892-1981.* – Wrocław, 1995. – 116 s.
4. *Ajnenkiel A. Polskie Konstytucje.* – Warszawa, 1982. – 234 s.
5. *Luczak A. Samorząd terytorialny w programach i działalności stronictw ludowych 1918–1939.* – Warszawa, 1973. – 145 s.
6. *Szwed R. Polska Partia Socjalistyczna w wyborach samorządow terytorialnych w latach 1919–1939.* – Częstochowa, 1993. – 133 s.
7. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich.* – 1919. – q21. – Poz.215.
8. *Wakar W. Zagadnienia samorządu w Rzeczypospolitej odzyskanej.* – Warszawa, 1924. – 165 s.
9. *Державний архів Волинської області (далі – ДАВО).* – Ф.46. – Он.1. – Спр.934.
10. *ДАВО.* – Ф.46. – Он.1. – Спр.1108.
11. *Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd Wojewodzki Wołyński (UWW), sygn.277/I-1. Wojewodztwo Wołyńskie. Sprawozdanie Wojewody Jozewskiego.*
12. *Dziennik Urzędowy Wojewodztwa Wołyńskiego.* – 1931. – q2. – Poz.5.

О.Ю. Мельничук

„СЕЛЯНИ І „ТОРГСИН”: СИСТЕМА ЗАГОТІВЕЛЬ ПОБУТОВОГО ЗОЛОТА В УСРР(1932-1936 рр.)”

Історія становлення та функціонування системи „Торгсину” є актуальною науковою проблемою в контексті з'ясування соціально-економічних причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в УСРР. Не дивно, що роки її бурхливого розвитку припадають на 1930-ті рр., коли основними клієнтами торгсинівських магазинів стали селяни, які шукали порятунку, сподіваючись отримати продукти в обмін на золото. Важливо дослідити механізм золотозаготівель, показати „внесок” саме сільського населення у збагачення „Торгсину”. Метою цієї

розвідки є дослідження основних причин, що змусили їх здавати золото до „Торгсину”, умов прийому золотих виробів та монет старого карбування, їх надходження тощо. Хронологічні рамки дослідження відповідають періоду активного функціонування контори „Торгсин” в УСРР (1932 – 1936 рр.).

Досить тривалий час проблема „Торгсину” була забороненою для історичних студій, позаяк вона стосувалася голодомору 1932 – 1933 рр. Розтаєнення архівних фондів Центрального державного архіву вищих органів влади, Державного архіву Київської області, а також інших дозволило ширше і глибше дослідити це питання. Історіографія торгсинівської проблематики лише формується. В Україні першим її дослідником є В.І. Марочко, котрий опублікував низку статей, в яких основна увага приділяється Всеукраїнській конторі, її кадровому складу, структурі, кількісним показникам надходжень золота та іноземної валюти тощо. Він також проводить ґрунтовне дослідження системи „Торгсин” по регіонах України. Зокрема, в своїх статтях „Діяльність торгсинівської системи міста Києва” [1, 163 - 175], „Торгсини Києва: хліб за золото” [2, 584], „Золотий дощ” 1932 - 1933 рр.” [3, 13], історик розкриває різноманітні аспекти даної теми. Історію виникнення Всесоюзної контори досліджує О.О. Осокіна, монографія якої вийшла в 2009 р. Вона ґлибоко розкриває основні передумови виникнення Всесоюзного об’єднання „Торгсин”, закономірності його розвитку та причини занепаду. Цій проблемі присвячено також ряд її статей, опублікованих у періодичних виданнях „Золото Торгсина” [4, 23]. „Золотая лихорадка по-советски”, „Доллары для индустриализации: валютные операции в 1930-е гг.” та інші.

Українська торговельна мережа „Торгсин” (контора по торгівлі з іноземцями) почала існування в 1931 році. Система „Торгсину” в УСРР спочатку налічувала лише декілька крамниць у великих містах (Харків, Київ, Одеса, Миколаїв, Херсон, Маріуполь) та незначну кількість підзвітних їм торговельних пунктів на периферії [5, 3]. Вона не була широко відомою до січня 1932 р., коли радянським громадянам дозволили доступ до торгсинівських крамниць.

В голодні роки основними клієнтами „Торгсину” стали селяни, які становили соціальну основу українського етносу. Саме вони найбільше постраждали від голоду. Він змусив селян віддавати останнє, обмінювати безцінні сімейні реліквії на хліб у торгсинівських магазинах. Всесоюзний перепис 1926 року доводить той факт, що українські селяни становили більшість сільського населення УСРР. У 1925 - 1930 рр. основною формою адміністративно-територіального поділу УСРР була округа, яка в свою чергу поділялась на райони. Якщо після ліквідації губерній та створення округ (1925 р.) на території УСРР було 53 округи, 700 районів, 612 міст і селищ та 41 664 населених пунктів у сільських регіонах, то на початок 1926 р. існувало 42 округи, 579 районів, 10 958 сільських рад та 54 770 сіл і селищ [6, 198].

Щодо національного складу сільського населення, то українці компактно проживали по всій території УСРР та становили переважну більшість. За даними перепису 1926 р. на Україні мешкало 23, 5 млн. селян, з яких українці становили 87,7% (20,6 млн.), росіяни – 5,5% (1,3 млн.), поляки – 1,6% (370

тис.), німці – 1,5% (360 тис.), євреї – 1,5% (353 тис.), молдавани – 1,1% (251 тис.). Виявлення національного складу селян України показало, що на 1930 рік українців серед них було менше 50% лише у 5-ти з 609-ти районів в УСРР [6, 198]. На селі в січні 1928 р. проживало 24 млн. осіб та на 1930 р. – 24, 7 млн. осіб [6, 199].

В 1930 р. відбувся перехід до іншої системи управління, що мала два ступеня – центр та район [6, 198]. Та згодом було виявлено чимало недоліків такого територіального розмежування, оскільки зіграла місце віддаленість районів від центру. Тому 9 лютого 1932 р. згідно з постановою ВУ ЦВК „Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР”, було створено 5 областей: Харківську, Київську, Дніпропетровську, Вінницьку та Одеську [6, 199].

На території УСРР станом на лютий - березень 1932 р. проживало 32,5 млн. осіб, з них 25,5 млн. були селянами [7, 6]. Вже з початку 1932 р. голод швидко поширився серед них. Якщо в травні було виявлено 61 район масового голодування селян, то вже в червні ця цифра сягала щонайменше 100 [8, 200]. Численні листи-скарги від селян переконливо свідчать про голод серед населення, в якого конфісковували будь-які запаси їжі, прирікаючи на голодну смерть. Таким чином селян карали за „куркульський саботаж” хлібозаготівель [8, 314].

Ще всередині 1932 р. голодомор охопив третину сільських районів УСРР з населенням 8,5 млн. осіб. Про штучний характер голоду свідчить система вилучення хліба в одноосібників в повному обсязі, не виключаючи насінневих фондів і майна, а також повне вилучення в колгоспах усього наявного. Хліб, що був виданий колгоспникам на трудодні авансом, забирався до хлібозаготівель спеціальними бригадами [8, 198].

Голова ВУ ЦВК Г.Петровський інформував Сталіна про голод в Україні, доказуючи масове голодування серед селян: „інколи дві третини чоловіків залишають село і їдуть за хлібом” [6, 200]. Пропозицію Г. Петровського щодо організованої поїздки по хліб через колгоспи та кооперацію було відхилено. Замість цього видали заборону на продаж для сільського населення залізничних квитків. Також селянам було заборонено вивозити зерно до млинів для помолу. В серпні 1932 р. для колгоспників та одноосібників, які виконують всі зобов’язання по хлібозаготівлі, було дозволено молоти зерно в обмеженій кількості, та цього ніяк не вистачало, щоб прогодувати родину. Більше хліба можна було придбати у „Торгсині”. Штучно створений дефіцит хліба був основним соціально-психологічним чинником, який підштовхував власників побутового золота до торгсинівських приймальних пунктів [9, 65].

Внаслідок підвищеного попиту на продукти харчування, кількість торговельних одиниць „Торгсину” по Україні в голодний 1933 р. значно зросло.

Якщо раніше вони працювали в основному у великих містах, то з погіршенням продовольчої ситуації на селі магазини „Торгсину” з’являються на периферії, досить широко практикується роз’їзна торгівля. Відразу після того як сюди завозили хліб, який нещодавно було вилучено в сільського населення, біля торгсинівських магазинів

вишикувалися величезні черги бажаючих обміняти золото на хліб.

Чимало даних про „золотозаготівлі” в українських конторах „Торгсину” знаходимо в спогадах очевидців. Про задачу золота заради виживання в голодні 1932- 1933 рр. здебільшого свідчать селяни.

З цих спогадів можна зробити висновок, що, коли в селян закінчувалися навіть дивом збережені від всюдисущих „бухсирників” продовольчі припаси, чимало з них у пошуках наїдку вирушали до „ситніших” міст, в торгсини, де в обмін на те ж таки продовольство приймали від заможнішого населення золото, коштовності. Знесилені, доведені до відчаю мешканці довколишніх сіл сподівалися на те, що біля цієї „оази благополуччя” їм не дадуть загинути голодною смертю. Але й тут на них чатували сталінські опричники, котрі відганяли прохачів у сусідні провулки, де вони помирали у жахливих муках. Та все ж для багатьох селян „Торгсин” став порятунком, обмінявши золоті вироби або монети, вони отримували змогу прогодувати себе та свою сім’ю.

Процес обміну золота на продукти харчування був досить довгим та складним. Відвідувачі здавали побутове золото спочатку до прийомних пунктів, взамін на що отримували „заборні книжки”, „бони”, квитанції, ордери, які давали можливість купити продукти в торгсинівських магазинах. В них була записана вага прийнятого золота, а також відповідна сума, що встановлювалась в торгсинівських карбованцях [10, 4].

Золото в мережі „Торгсину” приймалося в будь-якому вигляді: в побутових виробках, ломі, монетах старого чекану, ювелірних, художніх виробках, приймали також пісок (шліхт), золоті злитки, самородки, навіть відходи. Здачі не підлягали лише церковні предмети, оскільки майно церкви було націоналізовано, отже вони вважались краденими в держави, якщо надходили від приватної особи, та підлягали конфіскації.

В розтрощеній купі лому втрачався і духовний зміст золотих сімейних реліквій: подарованої чоловіком каблучки, орденів та медалей, освячених золотих хрестиків. Саме лом являвся в статистиці обліку золота по мережі „Торгсину” головною категорією. Після нього йшов „чекан” - монети царського чекану. У 1932 р. золоті монети старого карбування склали 15-18%, а золото-брухт – 36-38% від усієї суми валютних надходжень [11, 456].

Отримане золото переплавлялось в злитки у сховищах Держбанку. Згодом вони переправлялись до Європи, в основному до Німеччини, для подальшого продажу на світовому ринку [12, 56].

Випробування дорогоцінного металу, що здавався до „Торгсину”, на якість та пробу не завжди відбувалось відповідно до правил. Часто, особливо на периферії, це взагалі робилось „на око”. Але процес приймання цінностей, що відповідав вимогам та згідно зіструкцією був досить довгим, відповідальним та трудомістким. Існувала ціла процедура випробування металу. Якщо предмет виявлявся золотим, оцінювач встановлював в ньому вміст чистого золота, тобто пробу. Її визначали за допомогою реактивів, золото пробного каменю і золотих пластинок (голок), на яких були помічені проби [13, 17]. Частими були зловживання оцінювачів

золота, наприклад, прийом його за 56-ю пробую, а запис та розрахунок – за 48-ю тощо.

Приймальники отримували припек, тобто різницю між зданим до банку та прийнятим у населення золотом. В середньому він становив приблизно 2-3 грами на 1 кілограм зданого металу. За період від січня до квітня 1932 р. по Україні сума „припеку” складала 2,3 кілограма від заготовлених скуппунктами 374 кілограмів обрядового та побутового золота [11, 462].

За всі роки діяльності „Торгсину” „найвдалішими” були 1932-1933 рр. Найбільш ефективним механізмом мобілізації іноземної валюти являлась карткова система продовольчого забезпечення, позбавлення певних соціально-професійних груп карток на продовольство, скасування централізованого постачання продуктами харчування населення малочисельних міст та районних центрів, насильне вилучення продукції сільського господарства в селян тощо.

Таким чином, аналіз досліджуваної проблеми свідчить, що справа прийому золота та дорожочіностей була важливою ланкою в системі видобування мережею „Торгсину” іноземної валюти. В основному зростання задачі побутового золота та монет старого карбування було зумовлене важкою продовольчою ситуацією на селі, людям просто не було на що купити хліб, тому в голодні 1930-ті рр. „Торгсин” для багатьох залишався чи не єдиною надією на порятунок. Крім обрядового золота та монет, до обмінних пунктів несли й срібні вироби, дорожочіне каміння. Голодомор 1932 - 1933 рр. був важливою передумовою для успішного викачування золота з сільського населення та розквіту системи „Торгсин”.

1. Марочко В.І. Діяльність торгсинівської системи міста Києва // Проблеми історії України: факти, судження. Пошуки. Вип. 18. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008.
2. Марочко В.І. Торгсини Києва: хліб за золото // Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні: місто Київ. – К., 2008.
3. Марочко В.І. „Золотий дощ” 1932-1933 рр. / Урядовий кур'єр. – 2009. – 11 лютого (№24).
4. Осокіна Е.А. Золото для Торгсина // Экономическая история. Ежегодник. – М., 2007.
5. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ). – Ф.4051. – Оп.1. – Спр. 168.
6. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. – К., 2008.
7. ЦДАВОУ. – Ф.1. – Оп.8. – Спр. 234.
8. Голодомор 1932 - 1933 років в Україні: документи і матеріали. – К., 2007.
9. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 15: На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці / Гол. ред. В.А. Смолій: у 2-х ч. – Ч. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009.
10. Марочко В. „Торгсин”: золота ціна життя українських хліборобів [Електронний ресурс]. – <http://ua.glavred.info>.
11. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки – К., 2003.
12. Осокіна Е.А. Золотая лихорадка по-советски // Родина. - №9. – 2007.
13. ЦДАВОУ. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр. 49.